

**Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет
Інститут мистецтв
Кафедра народних інструментів**

ЧИТАННЯ ОРКЕСТРОВИХ ПАРТИТУР

Методичні рекомендації

для студентів спеціальності 025 «Музичне мистецтво /Народні інструменти/» з курсу «Диригування та читання оркестрових партитур /Читання оркестрових партитур/»

Рівне – 2022

УДК785.1.089.6(072)

4 - 69

Читання оркестрових партитур. Методичні рекомендації для студентів спеціальності 025 «Музичне мистецтво /Народні інструменти/» з курсу «Диригування та читання оркестрових партитур /Читання оркестрових партитур/» /Упорядник Г.П.Турчин. – Рівне: РДГУ, 2022. – 16 с.

Упорядник:

Турчин Г.П., ст. викладач кафедри народних інструментів Інституту мистецтв РДГУ.

Рецензенти:

Горіна Л.І. доцент кафедри народних інструментів Інституту мистецтв РДГУ.

Мазур Д.В. доктор філософії, доцент кафедри гри на музичних інструментах Інституту мистецтв РДГУ.

Друкується за ухвалою кафедри народних інструментів Інституту мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету (протокол №7 від 29 серпня 2022 р.) та рішенням навчально-методичної комісії Інституту мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету (протокол №4 від 22 вересня 2022 р.).

Методичні рекомендації адресовані студентам денної та заочної форми навчання і розроблені відповідно до робочої навчальної програми з курсу «Диригування та читання оркестрових партитур /Читання оркестрових партитур/». Пропоновані в методичних рекомендаціях матеріали сприятимуть поглибленню теоретичних знань студентів з даної дисципліни.

ВСТУП

Курс «Читання оркестрових партитур» являє собою ланку єдиного циклу фахових музичних дисциплін, взаємопов'язаних та доповнюючих одна одну і є одним з розділів підготовки диригента – керівника оркестру. Головні форми роботи над партитурою – аналіз (теоретичний аспект і власне виконання партитури на фортепіано).

Читання партитури є одним з засобів вивчення її музичного змісту й підготовки студентів до роботи над твором в оркестрі. В процесі читання необхідно звертати серйозну увагу на зміст і трактовку твору, означення головних елементів фактури та інших деталей партитури твору.

При вивченні курсу «Читання оркестрових партитур» студенти закріплюють теоретичні знання з транспозиції. Студент повинен ґрунтовно вивчити особливості транспонуючих інструментів народного й симфонічного оркестрів.

Глибоке вивчення і читання партитури у всіх її деталях надає можливість знаходити в ній усе нові й нові засоби художньої виразності. Знання цих деталей і означення усіх прийомів художньої виразності є дуже важливим при розучуванні й виконанні твору оркестром.

Кінцева мета читання оркестрової партитури – реальне прослуховування усіх елементів музичного тексту. Існує два способи оволодіння партитурою: загальне окреслення музичної тканини (з можливими змінами теситури голосів і акордового розташування) й конкретно точне прочитання усієї оркестрової фактури.

При вивченні дисципліни «Читання оркестрових партитур» необхідні: знання основних компонентів музичної фактури, вміння бачити в партитурі їхнє розподілення по оркестрових голосах, об'єднання й виокремлення окремих елементів, вміння вірно виконувати на фортепіано партії транспонуючих інструментів, аналіз в процесі читання партитури особливостей штрихів, динаміки й агогіки вивчаемого твору.

Виникнення партитурного запису

Термін партитура, як вид запису музичних творів, походить від італійського слова *partitura*, що дослівно означає “ділення”, “розподілення”. Цей термін означає нотний запис музичного твору для того чи іншого інструментального колективу, в якому партії окремих інструментів зведені в певну систему.

Історично партитурний запис виник наприкінці XV, – початку XVI століття у вокально-хоровій музиці. В цей час культура багатоголосного хорового співу набула значного розвитку. Ускладнилася музична фактура, вокальні партії набули все більшої мелодичної самостійності, поглибився ідейно-художній зміст музичних творів, з’явилися нові форми й виразові засоби. Все це призвело до пошуку більш зручних й досконаліх способів запису музики.

Виникнувши спочатку у вокальній музиці, з часом, партитурний запис поширився і в музику для різного виду інструментальних ансамблів та оркестрових складів.

Оркестровою партитурою називається такий вид нотного запису оркестрової музики, при якому інструментальні партії записуються на окремих нотних станах, розташованих один під одним, а ноти, відповідні звукам, що одночасно виконуються учасниками оркестру розміщуються на одній вертикалі. Запис оркестрових партій на окремих нотоносцях партитури дає можливість ясно бачити рух кожного з голосів оркестрового твору в його горизонтальному розвитку, розташування ж нотних станів в партитурі один під одним дозволяє, крім того, бачити і одночасне співвідношення усіх партій у вертикальному акордово-гармонічному викладі.

В партитурі втілюється творчий задум композитора, його художні наміри. За складом оркестрових груп, а також окремих інструментів, їх тембрових сполучень визначається індивідуальність композитора й особливості його творчості.

Музична фактура. Типи фактури

Фактура (лат. *factura* – обробка) – сукупність усіх засобів музичної виразності, склад викладу музики.

Елементами фактури є: мелодія, акомпанемент, акорди, поліфонічні голоси, фігурація, віртуозні пасажі, орнаментальні прикраси і т. ін.

Типи фактур бувають різноманітні. Вибір тієї чи іншої фактури визначається художніми намірами композитора і технічними можливостями музичних інструментів. Фактура також відображає приналежність твору до певної історичної епохи, стилю, жанру. На зміну характеру фактури впливає також драматургічний розвиток музичної форми твору.

За своїм складом музична фактура розподіляється на п'ять типів:

1. Монодична – це принципово одноголосна фактура. В цій фактурі мелодія може бути викладена як в одній, так і декількох октавах одночасно.

2. Гомофонно-гармонічна фактура – це багатоголосся, в якому один голос, мелодія, є головною, а інші голоси її супроводжують.

3. Акордово-гармонічна – це фактура, в якій використовується акордовий, хоральний по жанру виклад музичного твору з виділенням верхнього голосу в мелодію. Цю фактуру можна розглядати як особливий вид гомофонної, в якій мелодія й гармонічний супровід поєднані загальною ритмічною структурою.

4. Поліфонічна фактура – це багатоголосна фактура з відносно рівноправними й розвиненими голосами. Різновидом поліфонічної фактури є підголоскова поліфонія, яка виникає при одночасному поєднанні різних варіантів однієї (основної) мелодії.

Підголоскова поліфонія властива народним пісням ліричного змісту і повільного темпу.

5. Мішана – це фактура, яка містить у собі гомофонічні й поліфонічні елементи. В творах для народного оркестру можна зустріти усі типи фактури. Найбільш поширеним є змішаний тип фактури, в якому поліфонічний виклад збагачується поліфонічними елементами.

Крім зовнішніх ознак, типи фактури розподіляються за способами своєї внутрішньої організації:

- в монодичній фактурі всі голоси виконують тільки мелодію;
- в підголосковій поліфонії виконують мелодію та її варіанти;
- в поліфонічно-імітаційному складі виконують мелодію, контрапункт або одночасно декілька контрапунктичних ліній;
- в гомофонній фактурі мелодія виконується на фоні гармонічного супроводу.

Таким чином, музична фактура складається з одного або декількох компонентів, які різняться за своєю функцією в загальній музичній тканині.

Ці компоненти зводяться до наступного:

- провідна мелодія;
- гармонія;
- контрапункт (підголосок).
- бас

Оркестрова фактура

Основні компоненти оркестрової фактури називаються фактурними функціями. До таких фактурних функцій належать:

1. Мелодія (ведучий голос);
2. Контрапункт (додаткова мелодія, яка є контрастною основній або є її варіантом);
3. Оркестрова педаль (гармонічна функція);
4. Фігурація (гармонічна функція);
5. Бас (басовий голос гармонії).

В оркестровій фактурі кожен голос належить до певної фактурної функції. Кожна з цих функцій може виявляти себе досить різноманітно в залежності від змісту твору, його стилю й характеру. Під час її аналізу,

можна легко визначити який з голосів належить до функції мелодії, баса, мелодії чи контрапункту.

Мелодична функція може бути представлена проведенням мелодії в одній чи декількох октавах. Кожен з голосів, що виконує мелодію, може бути подвоєно, потроєно в тій же октаві.

Окрім унісонного й октавного подвоєння, мелодія може бути викладена інтервалами і навіть акордами. У цьому випадку мелодична функція складається з головного голосу, який веде мелодію, й підтримуючих голосів, які знаходяться з головним в інтервальному й ритмічному підпорядкуванні. Разом з головним зазвичай дублюються й підтримуючі голоси, але в суміжних октавах.

Функція контрапункту зустрічається в різних регістрах, в різних голосах. Нерідко її виконує та чи інша група оркестру у повному чи частковому складі. В такому випадку контрапункт може проводитись одночасно в декількох октавах.

Гармонічна функція передбачає необмежене число варіантів викладу музичної тканини у виконанні оркестру. Можливий виклад декількох варіантів одночасно: одні інструменти виконують витриману гармонію, тобто оркестрову педаль, інші – гармонічну фігурацію, яка у різних інструментів може бути з різною метро-ритмічною будовою.

Функція басу викладається або в одній октаві в унісонному подвоєнні або без нього, або у двох октавах з додаванням другої знизу. Ця функція може бути зв'язана не тільки з низьким регістром. У деяких випадках бас може не мати функційної самостійності зливаючись з іншими гармонічними голосами.

Ідентичність партитури і клавіру

Ідентичність партитури і клавіру означає, що звуковий склад партитури і його фортепіанний виклад не мають суттєвої різниці. Мелодія, гармонія, поліфонія, ритм, динаміка, артикуляція зберігаються повністю, змінюється

лише тембр. У таких випадках не потрібно застосовувати ті чи інші специфічні прийоми перекладення. Потрібно тільки знати ключі, транспонування інструментів та раціонально розподіляти матеріал між обома руками в процесі гри.

Редукція партитури

Більшість оркестрових творів, зважаючи на їхню складність, неможливо виконати на фортепіано без змін і переробки.

Аналізуючи партитуру за горизонталлю та вертикаллю легко помітити, що окремі звуки і мелодичні лінії повторюються в партіях різних інструментів, інколи в октавних подвоєннях. Це надає право спрощувати «стискувати» партитуру, скорочувати кількість нотних станів, зводячи однакові октавні звуки чи партії в унісон, три октави – в дві і т. ін. У наслідок з більшого числа окремих партій з'являється обмежена кількість реальних голосів, в основному, не більше п'яти.

Таким чином переробка партитури, що спрямована на її спрощення, називається **редукцією**.

Ампліфікація партитури

Ампліфікацією партитури являється дія протилежна редукції. Вона доповнює, збагачує фактуру. Відрізняючись від редукції, яка застосовується досить широко, ампліфікація зустрічається рідко, оскільки не завжди може бути здійсненою.

Потреба у ній виникає тоді, коли оркестрова партитура в дослівному перекладенні звучить неповноцінно, порожньо. У пошуках оптимального звучання виклад партитури намагаються збагатити, пропонуючи октаву замість одного голосу, акорди замість унісонів і т. ін.

**Виклад інструментальних партій в партитурі для українського
народного оркестру повного складу**

Сопілка

Флейти 2

Гобої 2

Кларнети 2

Баян I

Баян II

Труба

Тромбон

Кобзи-прими

Кобзи-альти

Кобзи-тенори

Кобзи-баси

Цимбали

Бандури

Ударні інструменти:

Литаври

Трикутник

Бубон

Малий барабан

Великий барабан

Тарілки

Скрипки I

Скрипки II

Альти

Віолончелі

Контрабаси

Партія соліста-інструменталіста і вокальні партії розміщуються над групою струнно-смичкових інструментів.

Способи запису та транспонування деяких інструментів українського народного оркестру

Сопілка записується октавою нижче по відношенню до реального звучання. Октавою вище дійсного звучання записуються кобзи-тенори та контрабаси. Кларнети та труби в строї Сі-бемоль (В) транспонують на велику секунду вниз від реальної тональності.

Смичкові альти записуються в альтовому ключі. Окрім басового, в теноровому, можуть записуватись тромбони і віолончелі.

Альтовий ключ та теноровий належать до ключів системи «До». В альтовому ключі нота До першої октави записується на третій лінійці, а в теноровому - на четвертій лінійці нотоносця.

Виклад інструментальних партій та оркестрових груп в партитурі для симфонічного оркестру

Симфонічним називається оркестр, складений з декількох різнорідних груп інструментів – сімейства струнних, духових і ударних. Принцип такого об'єднання склався в Європі у XIII ст. Спочатку в симфонічний оркестр входили групи смичкових інструментів, дерев'яних і мідних духових, до яких приєднувалися небагаточисельні ударні інструменти. З часом склад кожної із цих груп розширився і урізноманітнівся.

За кількісним складом струнно-смичкових інструментів симфонічний оркестр поділяється на три види: **малий, середній та великий**.

Малий склад може налічувати 20-25 струнно-смичкових інструментів.

Середній склад – 40-45 струнно-смичкових інструментів.

Великий склад – 60 і більше струнно-смичкових інструментів.

До інструментальних груп симфонічного оркестру належать такі інструменти:

1. **Смичкові** – скрипки, альти, віолончелі, контрабаси.
2. **Дерев'яні духові** – флейти, гобої, англійський ріжок, кларнети, бас-кларнет, фаготи, контрфагот.

3. **Мідні духові** – валторни, труби, тромбони, туби.

4. **Ударні** – литаври, дзвіночки, ксилофон, челеста, дзвони, трикутник, бубон, малий барабан, великий барабан, тарілки, там-там, кастаньєти.

5. **Щипкові** – арфа, інколи фортепіано.

В залежності від кількості, саме, дерев'яних духових інструментів в кожному сімействі цієї групи симфонічний оркестр поділяється на три типи: **парний, потрійний та почетвірний** склад.

Парний склад: (по 2 інструменти в кожному сімействі групи дерев'яних духових).

Великих флейт - 2

Гобоїв - 2

Кларнетів - 2

Фаготів - 2

Валторн - 4

Труб - 2

Тромбонів - 3

Туба - 1

Ударні інструменти

Арфа

Група струнно-смичкових інструментів

Потрійний склад: (по 3 інструменти в кожному сімействі групи дерев'яних духових).

Мала флейта (пікколо) - 1

Великих флейт - 2

Гобоїв - 2

Англійський ріжок - 1

Кларнетів - 2

Бас-кларнет - 1

Фаготів - 2

Контрфагот - 1

Валторн - 4
Труб 2-3
Тромбонів - 3
Туба 1-2

Ударні інструменти
Арфа
Група струнно-смичкових інструментів

Почетвірний склад: (по 4 інструменти в кожному сімействі групи дерев'яних духових).

Мала флейта (пікколо) - 1
Великі флейти - 3

Гобоїв 3
Англійський ріжок - 1

Кларнетів - 3
Бас-кларнет - 1

Фаготів - 3
Контрфагот - 1

Валторн 6-8
Труб 3-4
Тромбонів 3-4
Туба 1-2

Ударні інструменти
Арфа
Група струнно-смичкових інструментів

Партія соліста-інструменталіста і вокальні партії розміщуються над групою струнно-смичкових інструментів.

У складі симфонічного оркестру мала флейта записується октавою нижче у порівнянні з реальним звучанням, а контрабаси навпаки – октавою вище. Труба Сі-бемоль (В) та кларнет Сі-бемоль (В) транспонують на велику секунду вниз, кларнет в строї А – на малу терцію вниз. Бас-кларнет Сі-

бемоль (B) транспонує на велику нону вниз. Якщо партія бас-кларнета записана в басовому ключі, то вона транспонується на велику секунду вниз.

Інструменти в строї Фа (F) транспонують на чисту квінту вниз. До таких інструментів належать валторна та англійський ріжок.

Загальні поради щодо виконання партитур на фортепіано

При виконанні партитури на фортепіано тематичний матеріал, в першу чергу, слід викласти в потрібному регістрі. Гармонічний фон треба виконувати таким чином, щоб діапазон загального звучання на фортепіано був максимально наближений до оркестрового (одночасно слід мати на увазі ритмічний малюнок). Бажано пам'ятати, що "густі" тісно розміщені акорди у низькому регістрі погано звучать на фортепіано, оскільки дають цілу низку обертонів, що інколи створює неприємні для слуху кластерні ефекти.

Досить часто в оркестрі застосовують педаль, а саме витримані на певному відрізку часу окремі звуки, або цілі звукові побудови. Якщо вони дублюються в партіях інших інструментів в фігураційному чи іншому викладі, то такі "стоячі" звуки треба виокремити і виконувати тільки фігурацію. У тому ж випадку, коли таке дублювання відсутнє, оркестрову педаль обов'язково виконують на фортепіано, час від часу (переважно на сильних долях такту) поновлюючи її звучання. Інколи, якщо немає частішої зміни гармонії і не завуальовується мелодична лінія, можна обережно використовувати педаль.

Репетиційні епізоди в оркестровій фактурі (у швидких темпах на великому відрізку часу) рекомендується виконувати за допомогою так званих "ламаних" октав, оскільки це значно полегшує їх виконання.

Дублювання контрабасів слід зберігати, відмовитись від цього можна тільки тоді, коли в партитурі присутні більш важливі моменти.

Допускаються пропуски другорядних голосів. Фрагменти у швидких темпах спочатку слід виконувати помірно, однак суворо ритмічно. Потім поступово темп можна збільшувати.

При грі партитури на фортепіано слід максимально точно зберігати авторські позначення темпу, динаміки, артикуляції і т. ін.

Рекомендації щодо самостійної роботи над партитурою

Самостійна підготовка передбачає насамперед системність в роботі та розвинення навичок самостійної роботи над партитурою.

Головне місце відводиться питанням технологічного вивчення оркестрової тканини і навичкам виконання партитур на фортепіано.

Одним з методів технологічного вивчення оркестрової партитури є попередній аналіз, який здійснюється у поєднанні з програванням на фортепіано основних фактурних елементів партитури. Він містить: зоровий перегляд, охоплення усієї п'єси, склад інструментів, жанрова ознака, транспонуючі інструменти, тональний план, оркестровий план, подвоєння, регістри, темп та його модифікації, музична будова, тип фактури, штрихи, прийоми гри, динамічний план, характеристика тематичного матеріалу, функції оркестрової фактури, зміна тембрів, переклички, діалоги, імітації, фактурне і теситурне крещендо та димінуендо, дублювання унісонні, октавні, черезоктавні, дублювання підкреслюючі і фоноорнаментальні, кульмінації та ін.

Виконання потрібно розпочинати із знайомства з кожним голосом, двома, трьома, чотирма і більше голосами, з наступним розподіленням їх між обома руками. Встановлюється фортепіанна аплікатура. Здійснюється аналіз кожної оркестрової функції,

Акомпанемент – гармонічна фігурація і бас. При виконанні акомпанементу на фортепіано слід звертати увагу на його ритмічну будову, на принцип викладу, на розташування акордів, на функціональне значення баса і його роль в усій п'єсі, на передачу і завершення даної оркестрової функції, у випадку якщо акомпанемент доручено різним групам оркестру.

Наступний етап – визначення оркестрової педалі, контрапункту, імітацій та інших прийомів викладу. Доцільне їхнє програвання у сукупності з мелодією, окремо з акомпанементом.

Слід, також, відтворити внутрішнім слухом ту чи іншу лінію, гармонічне сполучення в партитурі, сольфеджувати почергово мелодичні й підголоскові лінії, граючи інші голоси, уявити тембри ведучих інструментів й прийоми виконання. У партитурі для великого складу оркестру народних інструментів, окрім тематичного матеріалу й окремих фактурних елементів, рекомендується програвання партій струнно-смичкових інструментів, а потім групи кобз, баянів, бандур, з метою визначення фактурних змін, виконуваних ними функцій, зміну прийомів гри і т. ін.

Самостійна аналітична робота над партитурою повинна здійснюватись за принципом від загального до детального і виражатися у формі логічного пояснення структурних й виконавських засобів.

Література основна

1. Завадинський Д.Є. Курс читання симфонічних партитур.- К.: “Музична Україна”, 1983. - 140 с.
2. Онуфрієнко А.В. Читання партитур для оркестру народних інструментів. – К.: Муз.Україна, 1980. – 168 с.
Дяк І.Т.
Сливинський Ю.В.
3. Сажин Ю.І. Читання оркестрових партитур /Програма для Хороший В.І. музичних училищ із спеціальності №0504 "Народні інструменти". – Київ, Республіканський методичний кабінет навчальних закладів мистецтв і культури, 1993. – 11с.
4. Сінченко О.О. Читання партитур: практикум. Київ: Вид.Ліра-К, 2017.- 84 с.
5. Турчин Г. П. Читання оркестрових партитур. - Рівне,1991. - 44 с.
6. Терлецький М.М. Читання партитур для духового оркестру (практичний курс) [Текст]: навч. посібник /М.М.Терлецький. – Рівне, Перспектива, 2006. – 203 с.

7. Шахматов Н.М. Анализ оркестровой партитуры. – Л., 1967.-
296с.

Допоміжна

8. Гуцал В.О. Інструментовка для оркестру українських народних інструментів. –К., 1988. – 80 с.
9. Зряковский Н.Н. Общий курс инструментоведения.-М., 1976.
- 472 с.
- 10.Іванов П.Г. Оркестр українських народних інструментів.
- К.: Музична Україна, 1981. – 112 с.
- 11.Лисенко-Дністровський М.В., Українське народне інструментознавство
Марцинковський С.Л., [Навч.посібник]. Херсон, ХДУ, 2012. – 127 с.
Турчин Г.П.
12. Мальтер Л.И. Таблицы по инструментоведению. –М., 1971.
- 134 с.
13. Марцинковський С.Л. Інструментознавство. – Рівне, 1995. – 156 с.
14. Розанов В.И. Инструментоведение. – М., 1981. – 136 с.
15. Тюлин Ю.Н. Учение о музыкальной фактуре и мелодической
фигурации. – М., 1976. – 168 с.
- 16.Хащеватська С.С. Інструментознавство /С.С.Хащеватська. –
Вінниця: Нова книга, 2008. – 256 с.
- 17.Чулаки М.И. Инструменты симфонического оркестра
/М.Чулаки.- М.: Музыка, 1972. – 176 с.
- 18.Черкаський Л.М. Українські народні музичні інструменти [Навч.
посібник]. Київ: ДАКККІМ, 2005. – 264 с.